

NOGMAALS *HOEGENAAMD*

Jack Hoeksema

In Hoeksema (2002) heb ik de ontwikkelingsgang van de negatief-polaire uitdrukking *hoegenaamd* geschetst. Een van de punten die daarbij aan de orde kwam was de verandering in betekenis die deze uitdrukking op enig moment heeft ondergaan, en die in Stuiveling (1942) en Kostelijk (1954) gesignaleerd is. Terwijl een combinatie als *hoegenaamd niets* oorspronkelijk een versterkende betekenis had (“absoluut niets, in het geheel niets”), bleek hij in de jaren veertig van de twintigste eeuw al een nevenbetekenis te hebben ontwikkeld als approximatief bijwoord in de betekenis van “bijna niets, nagenoeg niets.”

Stuiveling en Kostelijk baseerden zich hierbij voornamelijk op intuïties van scholieren, maar Stuiveling probeerde ook aan de hand van schriftelijke vindplaatsen vast te stellen wanneer de verandering in kwestie plaatsgevonden zou hebben. Dat hij daarin niet geslaagd is in mijn ogen heeft te maken met de moeilijkheid om beide lezingen in context te onderscheiden. Zinnen van het type: *Hij zei hoegenaamd niets* zijn immers in beide lezingen even plausibel. Ook een voorbeeld als [*het riviertje*] *is als een aangename maar wel zeer haastige reiziger, die hoegenaamd geen tijd heeft zich daar op te houden* van Cyriel Buysse, waarvan Stuiveling vermoedt dat hij de approximatieve lezing heeft, is allerm minst overtuigend.

Het kwam mij dan ook voor dat het feitelijk onmogelijk is om met corpusgegevens alleen uitsluitel te kunnen geven over de beoogde lezing van *hoegenaamd* in een gegeven tekst, en dat alleen intuïties van taalgebruikers hier uitsluitel kunnen bieden. Ik ben inmiddels van mening veranderd, en geloof nu, dat er wel degelijk mogelijk is, althans in principe, om uitsluitend met corpusgegevens een van beide lezingen met zekerheid vast te stellen. Het gaat hier om een constructie die voorbehouden lijkt te zijn aan approximatieve bijwoorden: *geen of ___ geen*. Vergelijk maar eens de zinnen in (1), die zonder uitzondering acceptabel zijn, met die in (2), die telkens een versterkend in plaats van een approximatief bijwoord bevatten:

- (1)
 - a. Er waren geen of bijna geen docenten op het feestje.
 - b. Er waren geen of vrijwel geen printers beschikbaar.
 - c. Voor controle was er geen of haast geen tijd.

- (2)
 - a. #Er waren geen of absoluut geen docenten op het feestje.
 - b. #Er waren geen of totaal geen printers beschikbaar.
 - c. #Voor controle was er geen of in het geheel geen tijd.

Het ligt dan ook voor de hand, dat als *hoegenaamd* optreedt in het frame *geen of ___ geen*, er sprake moet zijn van de nieuwere lezing als approximator. In het orgaan van de bond Heemschut, 1932, blz. 28 heb ik een voorbeeld van dit type aangetroffen:

- (3) Dikwijls komt het voor, dat bij zwakken wind de molens in den omtrek geen of hoegenaamd geen water verplaatsen

Dit was ook meteen het enige voorkomen in mijn materiaal van inmiddels ruim 1250 voorkomens van *hoegenaamd*, maar het stelt ons in ieder geval in staat om het aanwezig zijn van de approximatieve lezing tien jaar voor Stuivelings publicatie van 1942 vast te kunnen stellen. Bij verdere uitbreiding van het corpus is het denkbaar dat we de ontstaansperiode nog dichter kunnen benaderen. Hierbij moet echter niet uit het oog worden verloren dat *hoegenaamd* nooit bijzonder frequent is geweest, en voorts, dat het frame *geen of ___ geen* zelf ook maar zelden ingezet wordt. Om een idee te geven, volgen in (4) enkele Google-tellingen van drie wat meer gebruikelijke bijwoorden:

(4) Bijwoord	Google-telling	Telling <i>geen of ___ geen</i>
bijna	circa 1.000.000	466
vrijwel	circa 230.000	295
haast	circa 160.000	61

Telkens is de frequentie van een bijwoord in het frame *geen of ___ geen* in de orde van grootte van 1 promille van het totaal aantal voorkomens van het bijwoord. Een voorkomen van *geen of hoegenaamd geen* op 1250 voorkomens is dan ook wat we zouden mogen verwachten.

Afgezien van zijn diagnostieke waarde, is het frame *geen of ___ geen* ook om zichzelf wille interessant. De volgorde binnen deze disjunctie ligt weliswaar niet helemaal vast, maar toont wel een duidelijke voorkeur. Zo telt Google vandaag (19 april 2004) naast 466 keer *geen of bijna geen* slechts 6 voorkomens van *bijna geen of geen*, en naast 295 keer *geen of vrijwel geen* slechts 1 keer *vrijwel geen of geen* en geen enkel voorkomen van *haast geen of geen*. De vraag is, wat er achter deze nogal duidelijke voorkeur steekt. Een vergelijkbare asymmetrische opbouw doet zich overigens voor bij emphatische nevenschikkende reduplicatie van het type *nooit maar dan ook nooit, niets maar dan ook niets* etc., waar een versterkend bijwoord vrijwel steeds op het tweede conjunct terecht komt (cf. Hoeksema 2001): *nooit maar dan ook helemaal nooit, niets maar dan ook totaal niets*, etc.

Ik veronderstel dat het bouwprincipe dat aan deze voorkeuren ten grondslag ligt een voorkeur voor het naar achteren plaatsen van zwaardere conjuncten is. In

een studie van volgordevoorkeuren bij allerlei soorten van nevengeschikte combinaties, veelal idiomen, vonden Cooper & Ross (1975) onder andere semantische en fonologische restricties, waarbij een van de fonologische restricties een voorkeur was om langere conjuncten of disjuncten achteraan te plaatsen, een observatie die ze Pāṇini's Law noemen. Cooper en Ross schrijven hierover het volgende (1975: 79):

“our preliminary data strongly suggest that Pāṇini's principle is the strongest of the phonological rules, based on the fact that this principle overrides other phonological rules when in competition”

Voorbeelden ter illustratie van het beginsel zijn

- (5)
- a. boots and saddles
 - b. free and easy
 - c. rough and ready
 - d. hot and heavy

Het is niet moeilijk om Nederlandse voorbeelden van dit type te geven, hoewel er altijd ook wel tegenvoorbeelden te vinden zijn, hetgeen suggereert dat we te maken hebben met een soft constraint, die te allen tijde door individuele idiomen kan worden geschonden, maar wel een algemene tendens aangeeft:

- (6)
- a. paard en wagen (niet: wagen en paard)
 - b. kop en schotel (niet: schotel en kop)
 - c. erop of eronder
 - d. nooit ofte nimmer
 - e. te land, ter zee en in de lucht

Als we dit zien als een zwaarte-effect, dan valt hieronder ook de voorkeur voor *geen of bijna geen* onder te brengen. Als argument voor deze veronderstelling voer ik aan dat de voorkeur omslaat als we *bijna geen* niet combineren met het lichtere *geen* maar met het zwaardere *helemaal geen*: *ze hadden bijna geen of helemaal geen belangstelling*. Googletellingen lijken dit te ondersteunen (hoewel de getallen te klein zijn): 14 voorkomens van *bijna/haast/vrijwel geen of helemaal geen* versus 4 van *helemaal geen of bijna/haast/vrijwel geen*. Dat de verschillen minder uitgesproken zijn dan bij *geen of bijna geen* versus *bijna geen of geen* zal wel te maken hebben met het feit dat alleen *geen of bijna geen* aanspraak kan maken op de status van vaste combinatie met een zekere gangbaarheid.

Concluderend: *geen of* __ *geen* is een vast patroon dat kan dienen ter identificatie van approximatoren, zoals een bepaald gebruik van *hoegenaamd*, en dat zelf de sporen laat zien van een aloude wetmatigheid: plaats in een vaste combinatie, zoals een disjunctie, het zwaarste element achterin.

Bibliografie

Cooper, William E. and John Robert Ross

1975 'World Order,' in: R.E. Grossman, L.J. San and T.J. Vance, *Papers from the Parasession on Functionalism*, Chicago Linguistic Society, Chicago, Illinois, 63-111.

Hoeksema, Jack

2001 '*X maar dan ook echt X!* Emfatische reduplicerende nevenschikking.' *Tabu* 31-3/4, 119-140.

2002 '*Hoegenaamd*: van 1730 tot 2002. Eigenschappen en ontwikkelingsgang van een bijzondere negatief-polaire uitdrukking.' *Tabu* 32-1/2, 16-41.

Kostelijk, C.

1954 'Hoegenaamd niet,' *De Nieuwe Taalgids*, vol. 47, blz. 17.

Stuiveling, Garnt

1942 'Losse notities,' *De Nieuwe Taalgids*, vol. 32, 247-248.